

RECENZJE

Dar Razón de la Esperanza. Homenaje al Prof. Dr José Luis Illanes, Pamplona 2004, ss. 1399.

Jak sam tytuł wskazuje jest to dzieło zbiorowe wydane ku czci ks. profesora Dra José Luis Illanesa, którego miałem możliwość poznać osobiście podczas kongresu skotystycznego w Krakowie. Należy do *Opus Dei*, był dziekanem i profesorem Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Navarra w Pamplonie, a oprócz tego wykładał gościnnie na wielu innych uczelniach. W języku polskim jest znana jego *Historia teologii* napisana wspólnie z J. I. Saranyana, (Kraków 1997). Polska zawdzięcza mu wiele stypendiów fundowanych dla księży studentów z różnych diecezji.

Książd J.L. Illanes zajmował się teologią pracy. Napisał na ten temat książkę, która była wielokrotnie wydawana i tłumaczona na różne języki. Inną dziedziną jego badań była teologia świata i historii, koncepcja teologii oraz teologia duchowości, zwłaszcza duchowości *Opus Dei*.

Dzieło to jest ogromne, liczy 1400 stron. Pierwsza część jest poświęcona samej osobie profesora, jego sylwetce i dorobkowi teologicznemu. Cenny jest wykaz jego prac. Natomiast dalsze części stanowią artykuły naukowe z różnych dziedzin teologicznych: teologii fundamentalnej, dogmatycznej, moralnej, duchowości, filozofii i historii. Autorami kilku artykułów są kardynałowie: C. A. Vallejo, A. Scola, J. Saraiva Martins, J.M. Mejía, a także powszechnie znani teologowie, tacy jak: L. Elders, R. Fisichella, B. Forte. Jest też kilka artykułów polskich teologów: T. Stycznia, M. Chmielewskiego, J. Królikowskiego, A. Kubisia.

Tematyka artykułów jest bogata. W części poświęconej teologii fundamentalnej analizują m.in. relacje pomiędzy kulturą współczesną a wiarą chrześcijańską, spojrzenie niektórych religii na inne religie.

W części poświęconej teologii dogmatycznej są dwa artykuły poświęcone Eucharystii (Eucharystia a Kościół, Eucharystia jako potwierdzenie wiary w niewidzialnego Boga), eklezjologii ('Kościół siostrzany', Kościół Chrystusowy tkwi w Kościele katolickim), teologii wschodniej (Bułgakowa), teologii stworzenia, teologii łaski Chrystusa, kilku wielkim teologom katolickim (Tomaszowi, Dunsowi Szkotowi, Anzelmowi z Aosty, Danielou, Rahnerowi, Guardiniemu), teologii laikatu, teologii łaski, człowiekowi i jego stanowi pierwotnemu, chrystologii i eschatologii.

W części dotyczącej teologii moralnej znajdujemy artykuły poruszające następujące kwestie: praca i humanizacja osoby, praca a racjonalizacja ekonomiczna, aktualność encykliki *Pacem in terris*, teologia laikatu, polityka i męczeństwo, relacje pomiędzy etyką a ekonomią, normy absolutne a opcja fundamentalna w encyklice *Veritatis splendor*, chrześcijaństwo a budowanie Europy, antykoncepcja, specyfika nauczania moralnego św. Pawła, cnota czystości w autentycznej miłości.

W części poświęconej teologii duchowości są artykuły dotyczące modlitwy nieustannej, powszechnego powołania do świętości, pracy w świetle stworzenia, odkupienia i uświęcenia oraz inne. Zaś w części filozoficznej są artykuły poświęcone ekonomii jako wiedzy ducha, epistemologii rozumu praktycznego, pokonaniu fragmentaryzacji wiedzy, nieśmiertelności duszy ludzkiej, historii i polityce, nauczaniu filozofii w świetle *Aeterni Patris* i *Fides et ratio*. Wreszcie w krótkiej części omawiane są następujące zagadnienia z historii: Kościół i nowożytność, historia religijności, historyczny proces powstawania litanii loretańskich oraz historia syndykalizmu katolickiego.

Kilka artykułów poświęcono duchowości *Opus Dei*, a więc temu, jak jest tam widziany charyzmat w odniesieniu do wymiaru instytucjonalnego Kościoła, jak przedstawia się myśl św. Josemaria Escriva na temat roli sumienia wobec wolności i pluralizmu, jak rozumieć jego sformułowania *alter Christus*, *Ipsse Christus*, jakie znaczenie ma metafora światła. Wreszcie kilku autorów omawia samą teologię Illanesa: teologię objawienia i teologię świata.

Dla zobrazowania poziomu publikacji omówię artykuł poświęcony roli Eucharystii w życiu Kościoła, ks. Ricardo Blázquez, *La Eucaristía es fuente, cumbre y centro de la Iglesia*, 241-252.

Autor podkreśla, że obecność Chrystusa w Kościele realizuje się w najwyższym stopniu w Eucharystii; to w niej za sprawą Ducha Świętego aktualizuje się pamiątka Jezusa ukrzyżowanego i zmartwychwstałego, gdyż jest ona sakramentalnym wyrazem paschy Pana. Wewnętrzne zjednoczenie – komunika katolika z Jezusem Chrystusem dokonuje się w uczcie eucharystycznej.

Co prawda Eucharystia nie stanowi całości Kościoła, ale punkt centralny (241). Eucharystia tkwi w sercu Kościoła, w centrum jego grawitacji i życia oraz misji. Sprawowanie Eucharystii jest ośrodkiem, w którym skupiają się tajemnice chrześcijańskie. Tutaj w sposób uprzywilejowany wyznaje się wiarę, tutaj manifestuje się modlitwa, żywi się i umacnia dusza chrześcijańska, tutaj wyraża się i karmi życie miłości, tutaj tętni dynamizm ewangeliczny uczniów Pana. Eucharystia jest kluczem do budowy Kościoła. W sprawowaniu Eucharystii uobecnia się Kościół hierarchiczny i wspólnota z celebransem – papieżem, biskupem, kapłanem. Kościół i Eucharystia nawzajem rzucają na siebie światło, tak że jeśli nie wiemy, czym jest Eucharystia to nie znamy też Kościoła i na odwrót, jeśli nie znamy Kościoła, nie znamy Eucharystii (242).

Następnie autor omawia teksty Soboru Watykańskiego II, w których ukazał znaczenie i miejsce Eucharystii w Kościele (np. KL 10, PO 5, KK 11, DB 30). Jedną z ważnych myśli soborowych jest ta, że samoudzielenie się Boga przez Jezusa Chrystusa w Duchu Świętym ma swe źródło i ostateczny cel w Eucharystii, sakramencie *par excellence* jedności z Bogiem. Eucharystia jest oazą na pustyni, przy której, tak jak Elias, odpoczywają pielgrzymi ziemscy (por. 1 Kor 19,1-8; PO 6.14).

Eucharystia jest źródłem i szczytem aktywności apostołowskiej Kościoła. W niej dokonuje się głoszenie słowa Bożego, w niej kończy się katechumenat. Z niej czerpią żywotność, umocnienie i inspirację dzieła miłości, praca na rzecz solidarności, sprawiedliwości i pokoju w świecie. Z niej wytryska impuls do ewangelizacji. Z niej katolik czerpie moc do życia autentycznie chrześcijańskiego (243).

Paweł VI napisał w encyklice *Mysterium fidei* zgodnie z duchem Soboru: „Jeśli liturgia zajmuje pierwsze miejsce w życiu Kościoła, to misterium eucharystyczne jest jakby sercem i centrum świętej liturgii, tak że nie żyjemy dla siebie, ale dla Boga”. Sprawowanie Eucharystii jest korzeniem i centrum wspólnoty chrześcijańskiej, źródłem, z którego się ona rodzi i szczytem, ku któremu zmierza (243).

Eucharystia jest źródłem i szczytem, korzeniem i zawiąsem, centrum i sercem, kompendium i streszczeniem naszej wiary, darem Pana i błogosławieństwem Kościoła, podstawą istnienia Kościoła i sakramentalną antycypacją liturgii niebieskiej, pamiątką śmierci i zmar-

twychwstania Chrystusa oraz zadatkem przyszłej chwały. Toteż Henri de Lubac sformułował słynną maksymę: „Kościoł sprawuje Eucharystię, a Eucharystia buduje Kościół” (244).

W oparciu o teksty nowotestamentalne autor stara się wykazać, że Eucharystia jest źródłem życia moralnego członków Kościoła, źródłem świętości i miłosierdzia, braterstwa i pokoju, ma zburzyć mury wrogości pomiędzy ludźmi, jak też różne formy nienawiści. To św. Paweł wzywa do odnowy moralnej powołując się na wzór Chrystusa, który „będąc bogaty, dla nas stał się ubogim, aby nas swym ubóstwem ubogacił”. Zachęca on też do wyzbycia się egoizmu i pychy, porzucenia niesnasek i podziałów, ze względu na Chrystusa, który będąc Bogiem stał się dla nas sługą (Flp 2,6-7).

Ostatnia Wieczerza była rekapitulacją całego życia Chrystusa, symboliczną antycypacją Jego śmierci, pośrednictwem w zbawieniu i wiecznym przymierzu, gwarancją jedności pomiędzy Jezusem a uczniami w Królestwie Bożym. Stąd wieczerza jest spotkaniem i źródłem więzi komunikujących. Tutaj tkwi jej potrzeba (246).

Zjednoczeni w Eucharystii z Chrystusem ukrzyżowanym i zmartwychwstałym przechodzimy od śmierci do życia, od grzechu do świętości, od lęku do ufności, od niewoli do wolności, od egoizmu do miłości, od podziału do zgody, od dezorientacji do nadziei, od smutku do radości, od niepokoju do szczerości, od życia skoncentrowanego na sobie do życia oddanego Bogu i bliźnim (249).

Eucharystia jest sakramentem jedności Kościoła, w którym uczestnicy przemieniają się w to, co przyjmują, stają się Ciałem Chrystusa, jednoczą się ściśle z Nim i pomiędzy sobą. Wokół stołu Eucharystii Kościół umacnia się w jedności i katolickości w przestrzeni i czasie (249).

Zarówno z prezentacji artykułów zawartych w omawianej książce jak i z prezentacji treści jednego choćby artykułu widać, że książka poświęcona ks. J. L. Illanesowi jest bogata w interesujące sformułowane myśli teologiczne i warto do niej sięgać w pracy naukowej.

Ks. Józef WARZESZAK

J. H. WALTON, V. H. MATTHEWS, M. W. CHAVALAS, *Komentarz historyczno-kulturowy do Biblii Hebrajskiej*, Warszawa: Vocatio 2005, ss. 956.

Komentarz historyczno-kulturowy do Biblii Hebrajskiej stanowi jedną z najcenniejszych pomocy dla głębszego zrozumienia sensu hebrajskich ksiąg Starego Testamentu w kontekście czasów, w których powstawały. Pozwala on spojrzeć na tekst biblijny oczyma starożytnych Izraelitów. Niejednokrotnie bowiem dystans czasowy pomiędzy współczesnymi odbiorcami tekstu Pisma Świętego a jego pierwotnymi adresatami jest czynnikiem powodującym nader istotne różnice w interpretacji, wynikające ze zmienionych uwarunkowań w mentalności, obyczajach i kulturze.

Podobny komentarz, dotyczący Nowego Testamentu, został wydany przez wydawnictwo Vocatio w r. 2000 (*Komentarz historyczno-kulturowy do Nowego Testamentu*) i stanowi niezastąpione subsydium dla każdego, kto pragnie odczytać tę część Biblii w jej starożytnym kontekście. Obecny komentarz stanowi dopełnienie tamtego dzieła, obejmując kolejne księgi Biblii. Ze względu jednak na fakt, iż autorami są bibliści protestanccy, w komentarzu nie znajdziemy odniesień do ksiąg deuterokanonicznych. Zresztą kwestia ta została zawarta w tytule, wskazującym na opracowanie wyjaśnień jedynie do ksiąg, które w kanonie Starego Testamentu występują w języku hebrajskim.

Fakt protestanckiej proveniencji autorów nie powinien jednak wzbudzać obaw u polskiego odbiorcy, oczekującego niejednokrotnie tego typu opracowań w ujęciu katolickim, gdyż poru-

szane w nim kwestie dotyczą czasów poprzedzających powstanie różnic wyznaniowych, a nawet – w przeważającej większości – są podzielane również przez wyznawców judaizmu. Jest to więc dzieło o charakterze naukowym, podchodzące do zagadnień religijnych z perspektywy obiektywizmu badawczego

Wyjaśnienia zawarte w *Komentarzu historyczno-kulturowym do Biblii Hebrajskiej* dotyczą tych wersetów, których zrozumienie jest uwarunkowane w sposób szczególnie kontekstem historyczno-kulturowym. Ponadto zamieszczono kilkanaście artykułów, omawiających w sposób szczegółowy wybrane kwestie, budzące współcześnie kontrowersje (np. datacja wyjścia Izraelitów z Egiptu) lub przedstawiające szersze tło historyczne wydarzeń, w oparciu o odkrycia archeologiczne (np. Inskrypcja Sennacheryba, Lakisz, itp.).

Komentarz historyczno-kulturowy do Biblii Hebrajskiej, ze względu na fachowość, przejrzysty układ i łatwe do odnalezienia omówienia poszczególnych wersetów, jest niezastąpioną pomocą w lekturze i analizie naukowej hebrajskich ksiąg Starego Testamentu.

Ks. Krzysztof BARDSKI

R.J. COGGINS, J.L. HOULDEN, *Słownik hermeneutyki biblijnej*, Warszawa: Vocatio 2005, ss. 936.

Słownik hermeneutyki biblijnej stanowi pozycję szczególnie istotną dla polskiej biblistyki. W ostatnich latach obserwujemy bowiem wzrost zainteresowań kwestiami z zakresu hermeneutyki, zwłaszcza w odniesieniu do tekstu biblijnego. Ów wzrost zainteresowań dotyczy nie tylko osób podchodzących do tekstu biblijnego z perspektywy religijnej, ale w dużej mierze środowiska specjalistów, zajmujących się tekstem biblijnym oraz teorią interpretacji dzieła literackiego w ogólności.

Współczesne literaturoznawstwo znacznie poszerzyło zakres pojęcia sensu tekstu. Nie jest on postrzegany wyłącznie jako coś statycznego, lecz jako wynik swoistego dialogu pomiędzy zapisanym słowem a jego zmieniającymi się wraz z upływem wieków czytelnikami. W szczególności tekst Biblijny doczekał się na przestrzeni stuleci wielu interpretacji. Czytelnicy każdej epoki dawali im wyraz w wieloraki sposób, w dziełach literackich, malarstwie, rzeźbie. Interpretacje te nosiły znamiona właściwe ich czasom oraz kontekstowi społeczno-religijnemu ich twórców.

Słownik hermeneutyki biblijnej stanowi próbę encyklopedycznego zestawienia najważniejszych pojęć, kierunków, tematów, szkół, ruchów i okresów w teorii interpretacji, jak również określeń technicznych, sposobów podejścia i metod, które wchodzą w zakres hermeneutyki biblijnej. Mamy więc zarówno krótkie rysy historii rozumienia określonych postaci lub wydarzeń biblijnych, jak i wyczerpujące przedstawienia poszczególnych kwestii z dziedziny metodologii interpretacji.

Szczególny nacisk autorzy słownika położyli na starożytną hermeneutykę żydowską (Zwoje znad Morza Martwego, Filon Aleksandryjski, Talmud, midrasze) oraz chrześcijańską (Ojcowie Kościoła, zwłaszcza Ojcowie Apostolscy). Nie brak też odniesień do literatury nowożytnej, ze szczególnym uwzględnieniem pisarzy anglojęzycznych oraz dzieł sztuki i zjawisk kulturowych z obszaru cywilizacji anglosaskiej.

W celu ułatwienia korzystania ze słownika, został on zaopatrzony w selektywny indeks rzeczowy oraz indeks odniesień biblijnych, jak również w system gwiazdek sugerujących odniesienia do artykułów pokrewnych.

Bibliografia, zamieszczona po poszczególnych hasłach, obejmuje ważniejsze dzieła w języku angielskim (rzadko niemieckim lub francuskim) dotyczące danej kwestii i jest przeznaczona raczej dla specjalistów, którym nie jest obca literatura polskojęzyczna.

Słownik hermeneutyki biblijnej jest pierwszym tego typu opracowaniem na gruncie polskim i stanowi niezastąpione narzędzie badawcze nie tylko dla biblistów, ale i dla wszystkich uczonych, którym bliska jest problematyka literaturoznawcza.

ks. Krzysztof BARDSKI

Janusz LEMAŃSKI, *Od manny na pustyni do manny ukrytej. Rozwój tradycji o mannie w Starym i Nowym Testamencie*, Szczecin 2006.

Książka ks. Janusza Lemańskiego *Od manny na pustyni do manny ukrytej* stanowi bardzo interesujące opracowanie motywu literackiego manny, pojawiającego się na kartach zarówno Starego, jak i Nowego Testamentu. Opowiadanie o cudownym pokarmie, zesłanym przez Boga podczas wędrówki Izraelitów przez pustynię stanowiło na przestrzeni historii inspirację dla autorów innych tekstów starotestamentowych, którzy dokonywali sukcesywnej jego reinterpretacji. Dotyczy to zwłaszcza Psalmów i Księgi Mądrości. Również w tekstach Ewangelii oraz w Apokalipsie św. Jana pojawiają się reminiscencje, nawiązujące do opowiadania o mannie, odczytanego w kontekście objawiania nowotestamentowego. Również w dziedzictwie kultury i sztuki narracja o mannie pojawia się jako motyw często wykorzystywany przez twórców, stąd też opracowanie go z perspektywy nauk biblijnych jest cennym sięgnięciem do źródeł, które niewątpliwie stanowi ważny wkład do nauki polskiej, nie tylko na obszarze bibliistyki.

Książka ma zasadniczo charakter egzegetyczny. Autor dzieli ją na trzy części, które zawierają analizę perykop pogrupowanych według kryterium chronologicznego. W pierwszej części (Manna – pokarm czasów wędrówki przez pustynię) dokonano analizy perykop należących do Pięcioksięgu (Wj 16; Lb 11,4-9; Pwt 8,1-20) oraz ksiąg historycznych Starego Testamentu (Joz 5,10-12). W drugiej (Manna jako pokarm nadnaturalny) podjęto refleksję nad interpretacją wydarzenia w innych tekstach starotestamentowych, zwłaszcza należących do nurtu mądrościowego (Ps 78,23-25; 105,40; Mdr 16,15-29; 19,21; ponadto z ksiąg prorockich: Ne 9,15.20), w których manna urasta do rangi symbolu, wykraczającego poza wymiar historyczny. Trzecia część poświęcona jest egzegezie tekstów nowotestamentowych (J 6,22-58; 1Kor 10,3; Hbr 9,1-14; Ap 2,17b).

Poszczególne rozdziały, poświęcone kolejnym perykopom, mają podobną budowę. Autor zaczyna od wyświetlenia kontekstu literackiego badanego fragmentu, czyli jak perykopa wpisuje się we większe jednostki literackie oraz w całość księgi. Następnie, gdy zachodzi taka konieczność, zostaje przeprowadzona krytyka literacka, w ramach której przedstawiono hipotezy dotyczące historii redakcji danego fragmentu. Trzecim krokiem jest badanie struktury literackiej tekstu, z położeniem nacisku na jej podział na mniejsze jednostki oraz wyświetlenie wzajemnych relacji, zachodzących pomiędzy nimi. Trzonem każdego rozdziału jest analiza egzegetyczna, w której jako punkt wyjścia został wzięty tekst oryginalny w języku hebrajskim bądź greckim. W ramach analizy egzegetycznej poruszono szczegółowe problemy, występujące w kolejnych wersetach perykopy. Na końcu zamieszczono wnioski.

Wnioski, jakie znajdujemy po każdym rozdziale oraz podsumowanie po każdej części książki czynią z niej dzieło o logicznej i przejrzystej strukturze. Czytelnik nie czuje się zagubiony w gąszczu egzegetycznych rozważań, lecz umiejętnie prowadzony przez autora przez poszczególne etapy pracy badawczej.

Ze szczegółowych analiz lingwistycznych autor potrafi przejść do konkluzji teologicznych, które częstokroć prowadzą problematykę omawianą w książce ku szerszym horyzontom humanistycznym i filozoficznym, czyniąc dzieło interesującym dla szerokiego grona odbiorców, bez uszczerbku dla jego naukowego charakteru.

Autor stosuje w książce najnowsze metody analizy tekstu biblijnego. Posługuje się narzędziami badawczymi oraz terminologią właściwą analizie narratywnej i krytyce retorycznej, które w obecnej biblistyce stanowią najnowsze osiągnięcia i objęte są wspólnym mianem podejścia synchronicznego do Pisma Świętego. Równocześnie jednak nie lekceważy podstawowej metody stosowanej w badaniach biblijnych, jaką jest podejście historyczno-krytyczne. Dotyczy to zwłaszcza problematyki związanej z tradycjami, wchodzącymi w skład Pięcioksięgu. Autor jest w tej dziedzinie specjalistą, zaś jego konkluzje są trafne i poparte wnikliwą analizą. Autor dał temu dowód już we wcześniejszych publikacjach, które zdobyły mu szczególne uznanie w kręgach biblistów polskich. Należałoby w tym miejscu zwłaszcza wspomnieć o jego wspaniałej książce, prezentującej współczesne badania nad tradycjami Pięcioksięgu: J. LEMAŃSKI, *Pięcioksiąg dzisiaj*, Studia Biblica 4, Kielce 2002. Sukces i poczytność, jakie zyskała wspomniana książka zarówno w kręgach uczonych, jak i studentów teologii pozwalają twierdzić, że ks. Janusz Lemański bardzo dobrze orientuje się w problematyce, dotyczącej współczesnych badań biblijnych i przygotowywane przez niego publikacje książkowe oraz artykuły będą stanowić ważne punkty odniesienia dla przyszłych poszukiwań.

Prezentując *status quaestionis* poszczególnych zagadnień, autor zapoznaje czytelnika z dorobkiem współczesnej egzegezy. Ostrożnie prezentuje konkluzje, mające charakter hipotez, równocześnie zaś odróżnia je od wniosków lepiej argumentowanych naukowo.

W toku swoich analiz ks. Janusz Lemański bazuje na tekście hebrajskim i greckim. Wyjaśnienia o charakterze lingwistycznym przedstawione są z dużą fachowością, jednak zawsze słowa bądź zwroty obcojęzyczne zaopatrzone zostały w tłumaczenie na język polski. Tak więc nawet czytelnik nie obznajomiony z językiem hebrajskim lub greckim może owocnie korzystać z lektury książki.

Język książki jest zwięzły i naukowy, ale nie czyni z niej publikacji zarezerwowanej wyłącznie dla specjalistów. Autor potrafi przedstawić przystępnym językiem skomplikowane nieraz kwestie egzegetyczne.

Wartością książki jest również podkreślenie jedności i ciągłości pomiędzy Starym i Nowym Testamentem. Nie są to odrębne księgi, lecz z punktu widzenia kanonicznego podejścia interpretacyjnego mogą być postrzegane jako jedno dzieło literackie, którego poszczególne motywy wzajemnie oddziałują na siebie w procesie lektury i mogą być interpretowane we wzajemnej zależności. Takie podejście jest coraz częściej stosowane we współczesnych naukach biblijnych.

O randze naukowej książki ks. Janusza Lemańskiego świadczą liczne przypisy, nie tylko wskazujące na teksty źródłowe, ale również informujące o najnowszych publikacjach, zarówno polskich, jak i zagranicznych. Publikacje zacytowane w przypisach lub te, do których autor nawiązał bądź podjął z nimi polemikę, zostały zebrane w obszernej bibliografii, która obejmuje pozycje klasyczne oraz opublikowane w ostatnich latach.

Autor nawiązuje również do rabinicznych komentarzy hebrajskich oraz okazjonalnie do literatury patrystycznej (s.149), nie skorzystał jednak w swoich badaniach, przypuszczalnie ze względu na to, że jest to pozycja opublikowana dość niedawno dlatego nie uwzględniona przez niego podczas kwerendy bibliograficznej, rozdziału pt. Manna, chleb z nieba dla pielgrzymującego ludu, poświęconego mannie w: K. BARDSKI, *Pokarm i napój miłości. Symbolizm w ponaddostłownej interpretacji Biblii w tradycji Kościoła*, Warszawa 2004.

Ze względu na bogaty materiał bibliograficzny, książka może być bardzo przydatna dla badaczy, poruszających się na tym obszarze egzegezy, a streszczenie w języku włoskim, zamieszczone na końcu książki pozwala mieć nadzieję, iż znajdzie ona właściwe sobie miejsce w krwioobieg bibliistyki światowej i będzie cytowana w publikacjach dotyczących pokrewnej problematyki.

Książka ks. Janusza Lemańskiego *Od manny na pustyni do manny ukrytej* jest dziełem naukowym wysokiej klasy i jej publikacja stanowi ważne wydarzenie we współczesnej bibliście polskiej.

Ks. Krzysztof BARDSKI

Evencio CÓFRECES MERINO, Ramón GARCÍA DE HARO, *Teologia moralna fundamentalna*, Kraków: Wyd. M 2004, ss. 566.

Wydany w Polsce podręcznik teologii moralnej fundamentalnej autorstwa dwóch hiszpańskich teologów moralistów zasługuje na szczególną uwagę wykładowcy tego przedmiotu jak i studentów. Wydawnictwo M w Krakowie uczyniło wielką przysługę środowisku akademickiemu w Polsce decydując się na tłumaczenie i wydanie tegoż podręcznika w języku polskim. Zarówno autorzy jak i podręcznik są dobrze znani współczesnym moralistom języka hiszpańskiego i włoskiego, którzy poszukują solidnych opracowań fundamentalnych zagadnień teologii moralnej. Proponowany podręcznik został opracowany w ostatniej dekadzie minionego stulecia, a więc uwzględnia w swym wykładzie nauczanie Magisterium Kościoła wyrażone najpierw w *Katechizmie Kościoła Katolickiego* (1992), a następnie w encyklice *Veritatis Splendor* (1993). Ponadto jest on podręcznikiem napisanym z myślą o studentach pierwszego cyklu studiów teologicznych, tj. magisterskich. Jak dowiadujemy się ze wstępu E. Cófreces Merino, za podstawę opracowania omawianego podręcznika służyła książka R. García de Haro: *La vida cristiana. Curso de teología moral fundamental* (ss. 850), wydana w 1992 r. przez Uniwersytet w Nawarze. Ponieważ poziom tego dzieła odpowiadał przede wszystkim studentom drugiego i trzeciego cyklu studiów specjalistycznych, tj. licencjackich i doktoranckich, podjęto decyzję przepracowania go tak, aby mógł służyć studentom kursu podstawowego teologii. Tego trudu podjęło się wspólnie dwóch teologów moralistów z Uniwersytetu w Nawarze, mistrz i jego uczeń, ale po niespodziewanej śmierci w 1996 r. R. García de Haro dziedzictwo mistrza uwieńczył E. Cófreces Merino. Mimo że podręcznik jest dziełem tego ostatniego, stanowi on jednak owoc inspiracji mistrza i do pewnego stopnia ich wspólnej pracy. Dlatego równorzędnymi autorami tego dzieła zostają obydwaj moraliści.

Założeniem, jakie stawiają sobie autorzy, jest opracowanie fundamentalnych zagadnień teologii moralnej w duchu Soboru Watykańskiego II oraz w wierności doktrynie Kościoła, wyłożonej przez Jana Pawła II w encyklice *Veritatis Splendor*. Encyklika ta stanowi w podręczniku podstawę ujęcia moralności w jej kluczowych wymiarach. W oparciu o ten fundament autorzy rozwijają szczegółowe kwestie moralności chrześcijańskiej. Encyklika *Veritatis Splendor* przyjęta jest jako zasadniczy i wiodący motyw konstruowania podręcznika teologii moralnej fundamentalnej. Na bazie sugerowanej w encyklice metodologii uprawiania refleksji teologicznomoralnej autorzy podejmują całe dziedzictwo myśli etycznej chrześcijaństwa.

Podział zagadnień w podręczniku jest w gruncie rzeczy dość klasyczny. Autorzy wychodzą od przedstawienia pojęcia teologii moralnej oraz historycznego przeglądu najważniejszych nurtów moralności chrześcijańskiej. Definicja teologii moralnej jest także bliska naszym ujęciom w polskich podręcznikach, jak np. *Powołanie chrześcijańskie*, (red. S. Smoleński, Opole: Wyd. Św. Krzyża 1976). Ujmuje się ją jako gałąź wiedzy teologicznej, która analizuje postę-

powanie człowieka w świetle Objawienia. Stawia także problem ujmowania teologii moralnej w relacji do etyki naturalnej, filozoficznej i świeckiej. W tym kontekście został postawiony problem autonomii moralności przez nawiązanie do poglądów wielu współczesnych moralistów, których zwykło się określać jako przedstawicieli „nowej moralności” lub proporcjonalizmu. Autonomia sumienia znalazła u nich tak silne poparcie, że możliwe stało się mówienie w latach 60-tych i 70-tych ubiegłego stulecia o prawdziwej rewolucji kopernikańskiej w dziedzinie teologii moralnej. Ten typ myślenia o moralności – podkreślają autorzy – został jednoznacznie przewyciężony w doktrynie moralnej encykliki *Veritatis Splendor*.

Ważnym rozdziałem podręcznika jest antropologia chrześcijańska, ujmowana jako fundament moralności. Punktem wyjścia jest teologiczna wizja człowieka, jaką przekazuje nam Objawienie, tak w porządku stworzenia jak i zbawienia. Autorzy dobrze oddali kontrast, jaki zaistniał po grzechu pierwotnym między człowiekiem stworzonym przez Boga, a człowiekiem upadłym. Konsekwencje tego upadku ukazują oni jako brzemiennie dla moralności ludzkiej i chrześcijańskiej. Naturalnym poniekąd dopełnieniem tej antropologii jest postawienie zagadnienia ostatecznego celu człowieka. Jest on ujęty jako odpowiedź na fundamentalne pytania egzystencjalne i jednocześnie jako sens życia moralnego. W tym kontekście aktualną staje się kwestia opcji fundamentalnej, tj. podstawowego wyboru człowieka o charakterze transcendentnym. Konkretnie wybory człowieka traktowane są jako wybory kategorialne, które bezpośrednio potwierdzają lub podważają opcję fundamentalną. Grzech jako czyn świadomy i dobrowolny jest rzeczywistością, która zawsze ma odniesienie do Boga. Przedstawiony jest w konfrontacji z wolnością i łaską jako przestrzeni ludzkich wyborów i realizacji powołania chrześcijańskiego.

Ujęcie zagadnień typowych dla teologii moralnej fundamentalnej musi budzić zainteresowanie każdego moralisty, który w ostatnim czasie poszukiwał podręcznika adekwatnego do potrzeb współczesnego studenta. W podręczniku hiszpańskich moralistów znajdujemy układ klasycznych traktatów moralnych, podobny do podręczników z epoki przedsoborowej, a jednocześnie odnowiony w duchu Objawienia i Magisterium Kościoła. Problematyka aktu moralnego, sumienia i prawa moralnego, cnót i grzechu została ujęta rzeczowo, konkretnie i bardzo przystępnie dla studenta. W odróżnieniu od naszych polskich podręczników znajdujemy w nim dobrze omówione zasady moralne, doskonałe rozróżnienia kwestii, pojęć, ich powiązań i struktur. Na próżno będziemy ich szukać w tzw. posoborowych podręcznikach, które skupiły się na ujęciu moralności w kontekście powołania chrześcijańskiego i dały się ponieść biblicyzmowi. Typowym przykładem takiego ujęcia są podręczniki ks. Stanisława Olejnika, czy też wspomniany już podręcznik *Powołanie chrześcijańskie*, pod redakcją bpa Stanisława Smoleńskiego. Ich pastoralny i kerygmaticzny charakter sprawia, że poza ogólnymi ideami związanymi z moralnością chrześcijańską nie znajdujemy w nich konkretnych kryteriów oceny działania moralnego, jakich oczekuje współczesny człowiek.

Omawiany podręcznik sytuuje się pomiędzy pryncypializmem i sytuacjonizmem, lub pomiędzy konsekwencjalizmem i biblicyzmem, albo też pomiędzy kazuistyką i kerygmatem. Autorzy świadomie realizują „trzecią drogę”, odrzucając najpierw niewłaściwe ujęcia, które w przeszłości i w ostatnim okresie (tzw. „nowej moralności”) prowadziły do zdrady autentycznego ducha moralności chrześcijańskiej. Łącząc to, co wartościowe i niepodważalne w roztropnościowej koncepcji moralności ludzkiej z tym, co istotne dla pojmowania moralności chrześcijańskiej w świetle Objawienia, tworzą zrównoważoną doktrynalnie koncepcję teologii moralnej. Proponowany przez autorów hiszpańskich podręcznik to kompetentny wykład moralności chrześcijańskiej, dobrze zintegrowany z akademicką tradycją ujmowania fundamentalnych zagadnień teologii moralnej i z treścią moralnej doktryny Kościoła (zwłaszcza Katechizmu Kościoła Katolickiego i encykliki *Veritatis Splendor*) a także z wyzwaniem egzystencjalnymi i moralnymi współczesnego człowieka.

Ks. Stanisław WARZESZAK